

*Н. Б. Бабенко,
канд. пед. наук*

*Nadia B. Babenko,
Ph. D. in Pedagogic*

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ

The article is devoted to socio-cultural potential of family leisure: the influence of family leisure on the socialization of a person, the formation of favourable moral and psychological climate within a family, the influence of social factors on the changes in leisure structure, socio-cultural value of family leisure, the effectiveness of cultural and pedagogical leisure process.

У сучасних умовах ефективність виховної функції сім'ї, міцність психологічних зв'язків подружжя дедалі більше залежать від способу використання родинного вільного часу і дозвілля.

Характеризуючи зміни в структурі вільного часу сім'ї, можна констатувати, що нині викристалізовується своєрідна поляризація форм дозвілля: з одного боку, розширюється час користування культурно-організаційними послугами сфери відпочинку, переважно активними його формами, з іншого, – простежується збільшення частки сімейного дозвілля, яке проводиться в домашніх умовах. Цей факт можна пояснити різким розшаруванням суспільства за майновим фактором, що виникло останнім часом. Іншими словами, заможна частина суспільства має значну перевагу у можливостях використання вільного часу. При цьому те-

лебачення поступово витісняє такі форми дозвілля, які традиційно проводились в домашніх умовах (самодіяльні творчі заняття, співи, рукоділля та інші аматорські захоплення).

Сьогодні сфера дозвілля зазнає впливу багатьох соціальних факторів. На її розвиток впливають фінансово-економічний стан країни, особливості науково-технічного прогресу, явища урбанізації, міграції, динаміка культурної політики. Підвищення вимог до сфери дозвілля супроводжується ускладненням його структури, вдосконаленням матеріально-технічної бази. Простежується тенденція до відчуження вільного часу; в умовах постіндустріального суспільства з'являються і набувають широкого визнання комп'ютеризовані форми дозвіллевих занять. Це не може не породжувати у сфері дозвілля певних суперечностей,

відмінностей, проблем і тенденцій, що по-різному проявляються у його суперсфері (у межах всього суспільства) та підсферах (сімейні, поселенські, етнічні спільноти). Одночасно підвищується суспільне значення соціально-культурного потенціалу сімейного дозвілля, актуалізуються завдання його вивчення та раціонального використання.

Вивчення наукових праць І.В. Бестужева-Лади, Г.М. Загадарчук, О.Г. Миرونюк, В.П. Подкопаєва, В.М. Пічі, І.В. Петрової, Н.М. Тарасюк, Н.М. Цимбалюк, О.М. Семашка, Н.В. Самойленко та інших доводить, що у площині дозвілля продовжують взаємодіяти дві протилежні тенденції: пасивний, статичний спосіб проведення вільного часу та прагнення до його інтенсифікації, потреба в активізації культурно-дозвіллевої діяльності особистості за допомогою активних занять. Розглянемо особливості цього феномену на прикладі організації сімейного дозвілля в межах родини та в загальному соціально-культурному середовищі (регіональні заклади культури).

Безперечно, перша тенденція пов'язана, насамперед, з індивідуалізацією дозвілля, суть якого полягає в обмеженні дозвіллевого простору, локалізації культурно-дозвіллевого середовища. Соціологічні дослідження бюджетів вільного часу, проведені на початку 1990-х рр., показали, що тенденція до індивідуалізації дозвілля посилюється. Скажімо, жителі міста 65% бюджету свого вільного часу проводили вдома, причому на цьому факторі позначались вікові характеристики людини. Якщо 18–24-річні респонденти витрачали на домашній відпочинок і заняття в помешканні близько половини свого вільного часу, то 40-річні – 70% і більше [1].

Домівка і нині залишається основним місцем проведення дозвілля як міських, так і сільських жителів. Одним з аргументів, що виправдовує схильність до пасивних форм занять, є стомлюваність після роботи. Природно, що людині після фізичних і психічних перевантажень на роботі потрібні розрядка, відпочинок, потреби в яких реалізуються, передусім, у домашніх умовах.

Інша причина пасивного дозвілля полягає у так званому, “одомашненні” духовної культури, яка у вигляді книг, музичних записів, відеофільмів, комп'ютерних ігор, різного роду колекцій дедалі більше “осідає” у квартирах. Сьогодні домівка перетворюється на справжній осередок культурного життя, відпочинку та сімейного дозвілля.

Сім'я є головним носієм національних традицій, котрі протягом століть допомагали формувати широкий духовний світ, високі моральні чесноти, виховувати працелюбність, повагу до старших, любов до рідного краю. Через сімейну сферу традиції успадковуються поколіннями. У сім'ї засвоюється близько 60% усього обсягу етнокультурної інформації, яка потім становить основу для етнічної самоідентифікації особистості. На фоні процесів глобалізації суспільного життя сім'я є стабільним елементом у національному вихованні особистості. Шляхом навчання спілкуванню в сім'ї і формування загальнолюдських стандартів поведінки здійснюються перші кроки соціалізації особистості.

У сучасній Україні виникають нові форми соціальних та економічних внутрішньосімейних взаємин. Суттєво змінюється становище жінки в сім'ї. На відміну від традиційної сім'ї, де авторитет чоловіка вважався незапе-

речним, за умов вирівнювання ролевих навантажень між чоловіком і жінкою втрачає сенс сама постановка питання про лідерство в сім'ї. Це не може не впливати на сутність, форми та методи організації сімейного дозвілля, його соціально-культурний потенціал. Участь у виробництві зменшує можливості жінки повноцінно виконувати свої основні функції берегині домашнього вогнища, організаторки й упорядниці сімейного середовища. У стосунках між батьками та дітьми на зміну авторитарній системі відносин приходить демократична.

З іншого боку, неоліберальні технології у трансформації суспільства викликають соціально-майнове розшарування, через яке не тільки зростає кількість неблагополучних сімей і погіршуються їхні демографічні характеристики, а й суттєво змінюються можливості сімейного дозвілля, простежується значна розбіжність у реалізації його педагогічного потенціалу. Дослідники звертають увагу на ту обставину, що чисельність дітей із звичайної кількісної характеристики структури сім'ї перетворюється в інтегральний показник способу життя.

Специфіка дозвіллевої роботи пов'язана із свободою вибору дітьми занять для задоволення особистих пізнавальних і духовних інтересів. Вона з'ясовує особливі методи і організаційні форми виховної роботи. На думку Т. Сущенко, від того, наскільки виховний процес відповідає інтересам дітей, залежить їхнє ставлення до програми виховання та методу її реалізації. В. Тріюдін, Ю. Стрельцов, Т. Фролова, В. Беседіна, Б. Кобзар акцентують увагу на вікових і соціально-психологічних особливостях дітей. Виходячи з цього, метод гри є провідним у роботі з дітьми. А. Демчи-

шин, В. Мухін, Р. Мозола, Т. Сущенко певні того, що гра розвиває організм дитини, є дійовим засобом активізації розумової працездатності та виховання характеру, дитина стає схильною до спілкування, навчається правильно оцінювати свої сили та можливості.

Середній шкільний вік психологічно вирізняється крайніми протиріччями. Як стверджує І. Кон, для нього характерні диспропорції у рівні й темпах розвитку. Звідси – типові вікові конфлікти та їх трансформація в свідомості підлітка. Головним новоутворенням підліткового віку психологи вважають почуття дорослості. Важливою у цьому віці постає потреба у вивільненні від контролю батьків, учителів, дорослих. На перше місце виходить спілкування з однолітками. Звідси і завдання, які вирішують педагоги-організатори позашкільної роботи: допомогти підліткам у формуванні самостійності у виборі форм занять у вільний час, у прийнятті рішень щодо реалізації потреб, у виборі позиції і ролі в колективних та групових видах занять. Важливого значення набуває розвиток підліткового самоуправління у сфері вільного часу.

Творчо-активна діяльність дітей у сфері вільного часу формує та розвиває увагу, гнучкість і динамізм мислення, його відносну автономність і здатність знаходити зв'язки між явищами і процесами, створює високий рівень інформаційної насиченості у спілкуванні між однолітками та з дорослими. Ця діяльність здійснюється в рамках таких провідних форм, як конструктивно спрямована праця, пізнання та спілкування на основі розвитку абстрактного мислення, ціннісна орієнтація гуманістичного спрямування [3].

Сім'я являє собою унікальну соціальну спільноту, об'єднану спільни-

ми метою, завданнями, стилем життя, особливим колективом.

“Життя колективу, — писав В.О. Сухомлинський, — це тисячі й тисячі найнесподіваніших і найтонших доторкань людини до людини: серця до серця, думки до думки, радості до горя, радості до радості, щастя до сум’яття й безнадії...”[6]. Він стверджував, що складність і труднощі виховання зовсім не в тому, що матеріальні й духовні блага криють у собі якусь небезпеку. Чим більше радощів життя даємо ми молодому поколінню, тим дбайливіше й наполегливіше повинні вкладати в юні серця ті моральні цінності й багатства, ті святині, без яких життя перетвориться на животіння.

Сфера дозвілля молоді, як і всього населення, — предмет загальнодержавного й соціально-економічного програмування. Економісти висловлюють думку, що інвестиції в духовну сферу, побут, культуру, в розвиток здібностей людей стають нині не менш важливими, ніж прямі капіталовкладення у виробництво. За сучасних умов заклади культури, особливо в сільській місцевості, повинні стати центрами культурно-освітньої та виховної роботи. Адже їм відводиться неабияка роль у вихованні підростаючого покоління відповідно до державної політики і суспільних потреб.

Сьогодні з понад 500 видів занять, які функціонують у дозвіллевому просторі, регулярно використовуються тільки 2–3%. Безперечно, це наслідок, передусім, того, що більшість товариських компаній проводить своє дозвілля вдома, на вулиці і лише 15–20% — у закладах культури. Тенденція до проведення дозвілля переважно в умовах домашнього культурного середовища може обмежувати духовний світ особистості, робить її соціальні відно-

сини однобічними, статичними. Це актуалізує проблему розвитку сімейного дозвілля в умовах громадського середовища, вдосконалення суспільних форм його організації і, водночас, ставить особливі завдання перед закладами культури, які мають значний соціальний досвід організації сімейного дозвілля. Г.Л. Тульчинський вважає за доцільне оцінювати діяльність культурно-освітніх закладів за показником активізації вільного часу, який відповідав би ступеню включення окремого індивіда чи соціальної спільноти в клубну діяльність. На думку Г.А. Євтеєвої, при цьому важливо розрізнати участь індивіда в клубних заняттях пасивного та активного типу. Якщо заняття пасивного типу в основному виконують регенеративні функції (відновлюють трудовий тонус і розвивають активність людини на рівні фізіології), то активні стимулюють психологічні можливості, підвищують розумову працездатність, сприяють формуванню колективістських нахилів особистості. Виходячи з цього, і пропонується оцінювати ефективність вільного часу через фізіологічний, психологічний і педагогічний критерії. *Фізіологічний критерій* передбачає задоволення потреб у фізичному відпочинку, *психологічний* пов’язаний з потребами емоційної та інтелектуальної активності, а *педагогічний* зумовлює вибір занять, спрямованих на самовдосконалення особистості, її соціальних рис.

На думку дослідників О.М. Ковтуна, В.І. Тарасенка та інших, оволодіння певним спектром навичок повинно стати обов’язком кожної культурної людини. У 80-і роки минулого століття йшлося навіть про наукову організацію дозвілля (НОД), що мала увійти в наше життя. У роботі закладів

культури передбачалось урахування потреб, запитів, ціннісних орієнтацій молоді, вивчення яких передувало розробленню пропозицій щодо таких форм життєдіяльності в сфері дозвілля, які сприяли б піднесенню культури особистості, розвитку її активно-творчих інтересів [5].

Суттєвою причиною недостатнього використання педагогічного потенціалу дозвілля в умовах громадського середовища була незадовільна робота закладів культури і спорту, які протягом багатьох років майже не враховували динаміку розвитку духовних потреб та інтересів населення, не створювали необхідних умов для різноманітних занять людей у час дозвіллевої діяльності. В їхній діяльності переважала орієнтація на видовищні заходи, внаслідок чого спадала відвідуваність клубів і спортивних споруд.

Соціологічні дослідження свідчать, що в 1990-х рр. контакти населення з традиційними закладами культури поступово скорочуються. Зокрема, простежується розрив між можливістю відвідування якогось публічного закладу культури і фактичним користуванням ним. Так, за даними репрезентативного опитування населення, що здійснив Інститут соціології НАН України в лютому 1998 р., 60% респондентів мали змогу відвідувати клуби й будинки культури за місцем проживання, але фактично бували у них 34%; мали можливість відвідувати бібліотеки 76%, а фактично користувались ними 23%. За цей самий період зменшилася і кількість домашніх бібліотек (з фондами понад 100 книжок) – з 31% (1994) до 22% (2000) [7].

У сільській місцевості можливості закладів культури і спорту використовуються ще з меншою ефективністю.

На заваді різні причини: неукомплектованість кваліфікованими кадрами, формальне ставлення місцевих керівників до культурно-освітньої і фізкультурно-оздоровчої роботи, незабезпеченість обладнанням та музичними інструментами, спортивним інвентарем, невідповідність приміщень сучасним вимогам тощо.

Посилення тенденції до пасивного проведення вільного часу ускладнило і загостило ряд проблем дозвілля – передусім, виховання культурних потреб і смаків людей, які стимулювали б організацію відповідних форм домашнього дозвілля. Небезпека названої тенденції полягає ще й у тому, що вона часом обумовлює споживацькі настрої, звички, у ставленні до дозвілля. Дана позиція властива людям пасивним і не містить найменшого наляку на їхню власну активність.

Отже, пасивне дозвілля – надто обмежений спосіб проведення вільного часу, яке тільки у поєднанні з активним відпочинком має сенс. Такий відпочинок починається з переходу від споживацького, видовищного способу використання вільного часу до форм дозвіллевої діяльності, які передбачають пряму чи непряму взаємодію людей, через яку засвоюються духовні цінності. Проте умови для цього засвоєння створюють самі актори. Щоправда, є й такі форми активного дозвілля, суть яких – у створенні духовних або матеріальних цінностей: гуртки художньої самодіяльності, науково-технічної творчості, колекціонування, різного роду спортивні та фізкультурні клуби, секції тощо.

В Україні історично склався такий уклад життя сім'ї, де жінка була закріпачена домашньою працею, побутом. І понині на виконання хатніх робіт (приготування їжі, прання та прасу-

вання білизни, прибирання оселі тощо) жінки витрачають у 2,5–3 рази більше часу, ніж чоловіки. В цілому жінки у вільний час значну увагу приділяють читанню літератури, рукоділлю, спілкуванню з дітьми, відвідуванню театрів та знайомих. Чоловіки ж віддають перевагу читанню газет і журналів, політичної літератури, частіше відвідують стадіони та інші масові видовища тощо [8].

У родині, в якій самі батьки живуть активним культурним життям, де газета і книга є необхідними в побуті, культурне виховання здійснюється навіть тоді, коли батьки начебто й не думають про нього. Спілкування дітей з батьками у процесі спільної аматорської діяльності є надзвичайно корисним. Сучасна сім'я, за свідченням дослідників, на виховання прикладом через залучення до спільної діяльності витрачає, порівняно з іншими складовими дозвілля дорослих, найменше часу. Майже зовсім зникли сімейні читання, музикування, спів тощо. Отже, проблема “батьки – діти” в дозвіллевому аспекті значною мірою полягає в наявності чи відсутності спільних інтересів у дорослих та дітей. Ніщо так не об'єднує сім'ю, як спільні захоплення. Люди, які мають спільні інтереси, швидко знаходять теми для спілкування. Захоплення допомагають зберегти дружбу і взаєморозуміння в роботі, зближують батьків і дітей.

Таким чином, зміна умов і характеру соціалізації сучасного підростаючого покоління покладає на родину велику відповідальність за входження дітей у доросле життя, гармонійне формування особистості. Водночас, реалізація цих завдань неможлива без піднесення життєвого рівня населення, без вирішення комплексу соціально-економічних проблем тощо.

Сімейне дозвілля не може ефективно виконувати свої основні функції без прилучення до засобів культури і мистецтва. Художня література, театр, кіно, образотворче мистецтво, музика надають великі можливості для збагачення духовного світу сім'ї. Проте значна частина сімей досить рідко звертається до культурно-дозвіллевої діяльності, пов'язаної з мистецтвом. Так, майже половина населення країни не буває в театрі, 3/4 – на виставках, у музеях, на концертах класичної музики. Часом значну диспропорцію у способах прилучення населення до культурних цінностей певною мірою можна пояснити всеохопним розширенням можливостей засобів масової комунікації. Збільшення кількості передач, теле- і відеофільмів відчутно знизило потребу в читанні, а використання аудіопродукції зменшило потребу сім'ї в домашньому співі, відвідуванні театрів, концертів. Для більшості сімей характерною є саме пасивна участь у культурному житті, переважання позиції споживачів духовних цінностей, а не їх творців. Зрушень у структурі дозвілля населення можна досягти, на нашу думку, якщо сім'я сприятиме поширенню активних форм дозвілля і, насамперед, різноманітних видів самодіяльної творчості.

Родинне дозвілля є сферою зняття психологічної напруги, переключення на спілкування з рідними і близькими людьми, духовної релаксації. Воно виконує специфічні функції, сприяє зміцненню сімейного колективу:

- *ефективна функція сімейного дозвілля* – формуванню позитивних емоцій та емоційної спільності членів сім'ї;
- *культурно-дозвіллева функція* – формуванню, розвитку, збе-

реженню і передачі моральних, культурних цінностей, норм і зразків поведінки в сім'ї, що має велике значення для вдосконалення способу життя її членів, задоволеності шлюбом, а відповідно, і стабільності сім'ї;

- *комунікативна функція* – духовному спілкуванню та позитивному психічному і психологічному розвитку кожного індивіда;
- *релаксаційна функція* – відновленню фізіологічних сил для продуктивної праці;
- *рекреаційна функція* – задоволенню духовних потреб індивідів;
- *розвиваюча функція* – розвитку особистості;
- *соціальна функція* – передачі життєвого досвіду через сімейні традиції, звичаї та обряди [2].

Отже, сім'я є тим соціальним осередком, де діти одержують свої перші "життєві уроки" і прилучаються не лише до культури, а й до створення, формування, виховання дозвілєвої культурної особистості. Так, інтер'єр сучасної квартири, її житлові зони пристосовані переважно до пасивного відпочинку та споживання культури і аж ніяк не розраховані на активне дозвілля, заняття живописом, співами тощо. Недостатня матеріальна база аматорської творчості знижує продуктивну активність сім'ї у сфері дозвілля. У наш час рідко зустрінеш сім'ю, де практикується спільна робота батьків і дітей щодо оформлення житла, де відведені місця для аматорських занять дорослих і дітей. І все-таки батьки, які зацікавлені у всебічному розвитку дітей,

можуть багато в чому допомогти їм виявити свої творчі захоплення. Надзвичайно сприяють цьому сімейні музичні, поетичні, літературні вечори, домашні вистави, ігри та сімейні свята. Необхідною умовою колективної творчості сім'ї є активність, ініціатива всіх і кожного зокрема. Зацікавившись певним видом мистецтва, сім'я не може обійтися без нагромадження нових матеріалів, поповнення інформації з газет та журналів, вивчення спеціальної літератури, колективного відвідування музеїв, виставок, театральних вистав, концертів, екскурсій до пам'яток культури, історичних місць. Результативність проведення вільного часу оцінюється переважно особистісними здобутками кожного члена сім'ї.

В умовах інтенсивного розвитку, вдосконалення засобів масової інформації, підвищення ролі засобів зв'язку значно розширюється інформаційне поле, яке впливає на соціокультурну функцію сім'ї, на співвідношення стилів виховання, надаючи переваги одним та визначаючи послаблення інших. Здебільше (77,3%) домінуюча роль належить телевізійним каналам. Маючи можливість приймати від 16 до 100 каналів, сім'я, особливо її молоде покоління, майже весь свій вільний час (часто навіть на шкоду навчанню, заняттям трудовою діяльністю, спортом) присвячує безсистемному переглядові телевізійних програм. Звичайно, різноманітна інформація, яка надходить з голубих екранів, заслуговує на увагу. Пізнавальні передачі, виступи митців, філософів, політиків, фахівців різних галузей, у змісті яких рельєфно й образно проявляється трагічне й комічне, прекрасне і потворне, допомагають дізнатися багато цікавого, розібратися в подіях, що відбуваються у світі, прилучають до реалій життя,

створюють можливості для ознайомлення з різними точками зору на ті чи інші події, факти тощо. За прискіпливого ставлення до вибору телевізійної програми для спільного сімейного перегляду, який супроводжується обговоренням, телевізор може розглядатися як досить дієвий чинник згуртування, створення сімейного мікроклімату, що допомагає краще зрозуміти цінність і сенс буття, виробити адекватне ставлення до різних подій, вчинків, сприяти розумовому, естетичному та морально-етичному вихованню. Однак поряд зі справді цікавою і пізнавальною інформацією екран переповнений низькопробною продукцією (“мільні опери” з банальними сюжетами, всілякі концерти і кліпи з примітивним, а то й непристойним змістом пісень і висловлювань, рухів і жестів, засилля реклами тощо), яка в переважній більшості і є тим “одкровенням”, яке, не відриваючись, дивиться сучасна молодь. Сюди ж треба додати фільми жахів, кінострічки, які пропагують жорстокість і відверте насильство, порнографічні сюжети. Усе це втягує молодь у свої тенета, не даючи навіть можливості осмислити те, що вона бачить, на особистісному рівні. За таких умов значно знижується соціокультурна функція сім’ї. Дорослі навіть не замислюються над тим, як впливає перегляд таких сурогатів на розвиток і формування внутрішнього світу підростаючої особистості. Некритичне перенесення на наш національний ґрунт сумнівних цінностей та моральних норм сучасної масової культури західного світу деформує свідомість, психологію, підриває традиційні сімейні устої, що негативно позначається на дітях.

Відомий англійський фізик, лауреат Нобелівської премії Деніс Габор,

називаючи три важливі проблеми, які можуть у майбутньому поставити під загрозу існування людства, нарівні з термоядерною війною і демографічним вибухом, виокремив дозвілля. Зведення дозвілля в ранг катастрофи для людства тільки на перший погляд видається несподіваним. Якщо людина не знає, що їй робити у години дозвілля, то в неї “псується голова, серце і моральність”. Ця думка, висловлена К. Ушинським, сповна розкриває правомірність зробленого прогнозу [4].

Пізнаючи зміст такого навчання і виховання, необхідно мати уявлення про соціально-культурні цінності, на які зорієнтований кожен член сім’ї у свій вільний час, і про ті життєдіяльні чинники, що зумовлюють цю орієнтацію.

Особливості організації сімейного дозвілля зумовлюють його значний соціально-культурний потенціал і можливості використання у соціалізації особистості та збагаченні духовного потенціалу суспільства. Досягнення ефективності культурно-педагогічного процесу, спрямованого на актуалізацію виховного потенціалу змістовного дозвілля, передбачає організацію його на таких принципових засадах:

- гуманізація, що створює умови для формування гуманістично орієнтованої особистості та її спрямованість на творчу самореалізацію;
- науковість і системність, що полягає в забезпеченні оптимальних умов для розширення і поглиблення знань, умінь і навичок у сфері дозвілля та інтегруючої функції сім’ї для формування нових цінностей;
- доступність і добровільність, тобто право вибору та забез-

печення реалізації дозвіллевих потреб особистості, її творчої самореалізації, самовдосконалення, набуття додаткових знань, умінь і навичок;

- культурно-дозвіллева активність особистості – створення умов та психолого-педагогічної атмосфери, яка сприяє самовиявленню, виявленню творчої активності, обдарованості й таланту;
- багатоукладність і варіативність, що передбачає широкий вибір змісту, форм і засобів сімейного дозвілля;
- наступність в організації сімейного дозвілля, яка передбачає об'єднання зусиль сім'ї та культурно-дозвіллевих закладів.

У духовному житті суспільства склалися неоднозначні і суперечливі тенденції: з одного боку, суттєво зросла потреба населення у вивченні своєї історії та культури, активізувалась його участь в аматорській діяльності, спрямованій на вивчення культурної спадщини, актуалізувалися народні традиції, обряди, свята, створення сімейних фольклорних колективів; з іншого, – очевидне зниження загального культурного рівня населення, масштабний прагматизм як вияв поширення індивідуалістичних настроїв, наступ комерційної масової культури, яка ставить за мету не примноження людського в людині, а високі прибутки.

Зміни в площині сімейного дозвілля, викликані дією системи ворожих українській людині багатьох зразків сучасної масової культури, підтверджують тезу філософів-постмодерністів щодо негативного впливу цивілізації

на ціннісну систему особистості. Зростаюча зайнятість жінок і чоловіків, жорстока конкуренція, гонитва за матеріальними цінностями залишають надто мало часу для виховання підрастаючого покоління, сприяють процесу відчуження батьків від дітей і деформують процес соціалізації, породжуючи новий конфлікт поколінь. Принципово нова ситуація у сфері освіти змінює роль школи в житті суспільства, яка не завжди виправдовує себе сьогодні як суб'єкт виховання.

Правильна спрямованість сімейного дозвілля – необхідна передумова нормального функціонування сім'ї. Приклад батьків, які вміють з користю для себе та домашніх заповнювати своє дозвілля, наслідується дітьми у майбутньому дорослому житті. Найкращою формою задоволення потреби у спілкуванні є здорова атмосфера в сім'ї, добрі стосунки з друзями. Прийом гостей та відвідування друзів, родичів як форми сімейного дозвілля, пов'язані з відпочинком, спілкуванням у колі близьких по духу людей.

Від того, чим насичуємо ми спілкування в сім'ї, наскільки повноцінно відпочиваємо, залежить відновлення наших фізичних і духовних сил, зміцнення здоров'я всіх членів родини. Аналіз педагогічної практики переконує, що в сім'ях, де батьки приділяють увагу спільному відпочинку з дітьми, розширенню їхнього кругозору, залученню до домашніх справ, спостерігається відсутність конфліктів, взаєморозуміння, створюється позитивний сімейний мікроклімат. Відомо, що головним засобом виховання завжди був, є і буде особистий приклад батьків, а тому ефективність зусиль останніх залежить, насамперед, від їхніх учинків, поведінки, всього способу життя.

1. *Бабенко Н.Б.* Дозвілля сім'ї. Теоретичні та емпіричні аспекти : Моногр. – К.: ДАКККиМ, 2001. – 157 с.
2. *Бабенко Н.Б.* Соціологія сім'ї : Навч. посіб. – К.: ДАКККиМ, 2001. – 257 с.
3. *Барвінок І.В.* Формування музично-естетичної культури молодших школярів в умовах культурно-дозвіллевої діяльності: Дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.01 – К., КНУК, 2000. – 287 с.
4. *Воловик А.Ф., Воловик В.А.* Педагогіка дозвілля : Підруч. – Харків: ХДАК, 1999. – 332 с.
5. *Ковтун О.М., Тарасенко В.І.* Дозвілля розумне, змістовне. – К.: Знання, 1987. – 132 с.
6. *Сухомлинський В.А.* Как воспитать настоящего человека: педагогическое наследие / Сост. О.В. Сухомлинская. – М., 1990. – 287 с.
7. *Ручка А.О.* Соціологічний моніторинг культурних практик населення України за період 1994–2000 рр. : Матеріали наук.-практ. конф. – К.: ДАКККиМ, 2001.
8. *Цимбалюк Н.М.* Організація та методика культурно-дозвіллевої діяльності. – Ч.1. Теоретичні основи культурно-дозвіллевої діяльності. – К.: ДАКККиМ, 2000. – 145 с.

Подано до редакції 21.11.2005 р.